

UN NOU TEZAU DE MONEDE BIZANTINE DESCOPERIT LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

NICULAE CONOVICI, RADU LUNGU

În anul 1978, în incinta cetății bizantine din insula Păcuiul lui Soare a fost descoperit un nou tezaur de monede bizantine¹. Tezaurul a apărut într-o săpătură² din Suprafața IV K, în dreptul fantelor 2—3 din partea de nord a zidului portului cetății, la o distanță de 2,50—3,60 m față de acesta. Din cele 33 de monede recuperate, 22 erau lipite în fișic, iar celelalte împrăștiate în apropiere. Din punct de vedere stratigrafic, tezaurul aparținea unui strat de nivelare interpus între o locuință de la mijlocul secolului al XI-lea și locuința-atelier (L. 1) de la sfârșitul aceluiași secol³. Iată conținutul acestui tezaur⁴.

Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034—1041)

1 AE, ↓, 9, 20 g, 27,5 mm. Conservare bună, puțin tocită.

Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681—683, C. 38 [1042? — circa 1050]

Inventar muzeu Călărași 16 821. Fig. 1/1.

2 AE, ↓, 9,20 g, 28/24 mm; surfrapată peste un exemplar Thompson, tip A₂. Conservare rea, tocită.

Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681, C. Inv. 16 822. Fig. 1/2.

3 AE, ↓, 8,80 g, 30/24,5 mm. Dublă frapă (revers), c.r.t.

Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 683, C.26. Inv. 16 819. Fig. 1/3.

4 AE, ↓, 8,50 g, 29 mm. Surfrapată (?-pas-tila subțiată) c.r.t.

Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681—683 C. 30.

¹ Primul tezaur de monede bizantine de la Păcuiul lui Soare, descoperit în 1973, a fost publicat de P. Diaconu în Muzeul Național, 3, 1976, p. 235—239; al doilea, descoperit în 1977, a fost prezentat de T. Papisima la Sesiunea de comunicări a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, 1978.

² Săpăturile au fost efectuate de T. Papisima, care ne-a oferit și datele privind condițiile de descoperire; tezaurul ne-a fost încredințat spre publicare de Pe tre Diaconu, responsa bilul șantierului, căruia îi adresăm și aici mulțumirile noastre.

³ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare I. Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 63—64 și fig. 21.

⁴ În determinarea monedelor am folosit cataloagele: W. Wroth, *Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Londra, 1908; C. Morrison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliotheque Nationale. Tome deuxième. De Philippicus à Alexis III (711—1204)*, Paris, 1970 — care adoptă cronologia lui M. Thompson din *The Athenian Agora II. Coins from the Roman through the Venetian Period*, Princeton, 1954, — la care aduce corectările propuse de A. F. Johnson, ANSMN, 15, 1969, p. 97—99 pentru follișii anonimi de tip E; A. Bellinger, Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Volume three. Leo III to Nicephorus III, 711—1081 by Philip Grierson, Part 2. Basil I to Nicephorus III (867—1081)*, Washington, 1973 (în continuare: DOW, III, 2). Ultimul catalog propune noi datări pentru follișii anonimi, pornind de la ideea că perioadele de emisie ale fiecărui tip de monede nu corespund cu anii de domnie ai unui anumit împărat. Adoptând tipologia din C. Morrison, am adăugat între paranteze drepte, acolo unde a fost cazul, datările propuse de Ph. Grierson.

- Inv. 16 823. Fig. 1/4.
- 5 AE, ↓, 8 g, 31/28 mm, c.r.t.
Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681, C.
Inv. 16 876. Fig. 1/5.
- 6 AE, ↓, 7,70 g, 28/26 mm, C.r.t. (deformată de foc), dublă frapă.
Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681 – 683, C. 33 ?
Inv. 16 847, Fig. 1/6.
- 7 AE, ↓, 7 g, 28,5/26,5 mm. Dublă frapă, c.r.m.t.
Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681 – 683, C. 38 ?
Inv. 16 820. Fig. 1/7.
- Constantin al IX-lea Monomahul (1042 – 1055)*
- 8 AE, ↓, 10,30 g, 32/28 mm. Dublă frapă (revers), c.b.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D [circa 1050 – circa 1060].
Inv. 16 831. Fig. 1/8.
- 9 AE, ↓, 10,30 g, 27/26 mm. Dublă frapă (revers), c.r.m.t. (deformată de foc).
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 848. Fig. 1/9.
- 10 AE, ↓, 9,70 g, 30,5/29 mm. Dublă frapă, crestată, c.r.p.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 848. Fig. 2/10.
- 11 AE, ↓, 9,70 g, 29/27 mm. Dublă frapă, c.r.p.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 827. Fig. 2/11.
- 12 AE, ↙, 9,50 g, 30/29 mm. C.r.p.t. (crăpată).
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 825. Fig. 2/12.
- 13 AE, ↓, 9,10 g, 30,5/27 mm. Dublă frapă, c.r.m.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 829. Fig. 2/13.
- 14 AE, ↓, 8 g, 29 mm. Dublă frapă, c.b.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 828. Fig. 2/14.
- 15 AE, ↓, 7,70 g, 28/27 mm. Surfrapată (?), c.r.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 877. Fig. 2/15.
- 16 AE, ↓, 6,70 g, 30/23,5 mm. C.r.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 824. Fig. 2/16.
- Constantin al X-lea Dukas și Eudokia (1059 – 1067)*⁵
- 17 AE, ↙, 10,50 g, 27/25 mm. C.r.m.t. (deformată de foc).
Wroth 18 (tip 2); DOW, III, 2, p. 77, tip 1 – 8₄ (?)
Inv. 16 830. Fig. 2/17.
- 18 AE, ↙, 7,10 g, 28,5/26 mm. Surfrapată peste Thompson, tip D, c.b.m.t.
Wroth 18 (tip 2); DOW, III, 2, p. 77, tip 1 – 8₂₆ ?
Inv. 16 832. Fig. 3/18.
- Constantin al X-lea (1059 – 1067)*
- 19 AE, ↓, 9,10 g, 31/22 mm. C.r.p.t.
Wroth 32 (tip 3); DOW, III, 2, p. 777, tip 2 – 9.
Inv. 16 843. Fig. 3/19.
- 20 AE, ↓, 8,60 g, 27/25 mm. Surfrapată peste Wroth 18, c.r.m.t.
Wroth 32 (tip 3); DOW, III, 2, p. 777, tip 2 – 9.
Inv. 16 846. Fig. 3/20.
- 21 AE, ↙, 8,15 g, 33/30 mm. Surfrapată peste Wroth 18, c.b.m.t.
Wroth, 32 (tip 3); DOW, III, 2, p. 777, tip 2 – 9.
Inv. 16 844. Fig. 3/21.
- Roman al IV-lea Diogene (1068 – 1071)*⁶
- 22 AE, ↓, 10,75 g, 32/28 mm. C.r.p.t., surfrapată peste Constantin al X-lea (Wroth 32).
Wroth 9 (tip 2); DOW, III, 2, p. 796 – 8.
Inv. 16 835. Fig. 3/22.
- 23 AE, ↓, 8,45 g, 26 mm. Netocită, marginea crăpată de foc.
Thompson, tip G; DOW, III, 2, p. 693, G. 24 [circa 1065 – circa 1070]
Inv. 16 842. Fig. 3/23.
- 24 AE, ↓, 6,40 g, 27/24 mm. Surfrapată (?), c.r.m.t.
Thompson, tip G; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 841. Fig. 3/24.

⁵ Cele două monede de la Constantin al X-lea din primul tezaur bizantin de la Păcuiul lui Soare au fost publicate eronat ca aparținând tipului E din cronologia M. Thompson. În realitate ele aparțin tipului Wroth 18, semnat, ca și cele prezentate de noi mai jos (vezi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 236 și fig. 1/10–11). La rugămintea autorului facem aici cuvenita îndreptare.

⁶ În prezentarea monedelor lui Roman al IV-lea Diogene am preferat să le descriem în ordinea greutateii acestora și nu pe tipuri, având în vedere că se cunosc surfrapări reciproce ale celor două tipuri (semnat și anonim de tip G) care au fost emise, se pare, simultan într-o anumită perioadă. Se înțelege că surfrapările indică și vechimea mai mică sau mai mare a fiecărei monede în parte.

- 25 AE, ↓, 5,85 g, 25/23 mm. C.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 849. Fig. 3/25.
- 26 AE, ↓, 5,80 g, 27/24 mm. Aversul trecut
prin foc, c.r.p.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 836. Fig. 4/26.
- 27 AE, ↓, 4,75 g, 26/25 mm. Surfrapată (?),
c.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 834. Fig. 4/25.
- 28 AE., ↓, 4,25 g, 26/25 mm. Surfrapată
peste Thompson tip G (?).
Wroth 9 (tip 2) ; DOW, III, 2, p. 797—8₁₈,
(?).
Inv. 16 839. Fig. 4/28.
- 29 AE, ↙, 4,10 g, 25 mm. Surfrapată peste
Constantin X (Wroth 32, revers peste
avers).
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 838. Fig. 4/29.
- 30 AE, ↓, 4 g, 25/23 mm. C.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 833. Fig. 4/30.
- 31 AE, ↓, 3,90 g, 26 mm. Surfrapată peste
Thompson, tip G (?), c.b.m.t.
Wroth 9 (tip 2) ; DOW, III, 2, p. 796 —
8₁₈ (?).
Inv. 16 837. Fig. 4/31.
- 32 AE, ↓, 3,80 g ; 25/24 mm. Surfrapată
peste Thompson, tip G (?), c.r.m.t.
Wroth 9 (tip 2) ; DOW, III, 2, p. 296—8₁₈,
Inv. 16 840. Fig. 4/32.
- Mihail al VII-lea Dukas Parapinakes (1071—
1078)*
- 33 AE, ↓, 4,60 g, 26/22 mm. C.r.m.t.
Wroth, 24 ; DOW, III, 2, p. 819 — 14 b.
Inv. 16 845. Fig. 4/33.

CONSIDERAȚII NUMISMATICE

Din prezentarea condițiilor de descoperire rezultă că monedele au fost puse într-o pungă din piele sau mai degrabă din pînză, ceea ce explică lipirea lor în fișic. Ordinea în fișic a monedelor era următoarea : nr. 17, 12, 10, 8, 18, 31, 19, 9, 11, 1, 6, 29, 28, 21, 32, 14, 13, 24, 23, 2, 33, 4. Lipsa oricărei ordini cronologice în poziția monedelor indică o tezaurizare de scurtă durată, toate piesele fiind în circulație în momentul adunării lor la un loc ⁷.

Lotul de monede este foarte unitar, cuprinzînd exemplare emise într-un interval de circa patru decenii. Repartiția lor pe împărați — în procente și ani de domnie — este următoarea :

Împărați	Număr piese	Procent	Rep. ani domnie
Mihail al IV-lea (1034—1041)	7	21,21	0,87
Constantin al IX-lea (1042—1055)	9	27,27	0,70
Constantin al X-lea (1057—1067)	5	18,18	0,60
Roman al IV-lea (1068—1071)	11	33,33	2,50
Mihail al VII-lea (1071—1078)	1	3,03	0,14

Așadar, numeric, repartiția pe împărați este destul de echilibrată, cu excepția ultimei monede. Cele mai numeroase sînt monedele lui Roman al IV-lea Diogene (33,33%). Mai semnificativă este repartiția pe împărați-ani de domnie : 2,50 pentru Roman al IV-lea față de numai 0,87, 0,70 și 0,60 pentru împărații anteriori și 0,14 pentru ultimul împărat. Aceasta dovedește că tezaurul a fost acumulat fie în timpul domniei lui Roman

⁷ Tot adunate (parțial) în fișicuri au fost descoperite și monedele din primele două tezaure bizantine de la Păcutul lui Soare, precum și micul tezaur de monede de bronz atribuite de noi lui Dobrotici (vezi N. Conovici, RESEE, 13, 1975, 4).

al IV-lea, ultima monedă fiind adăugată la începutul domniei lui Mihail al VII-lea, fie în totalitate în partea de început a domniei acestuia din urmă, cu monedele aflate atunci în circulație.

Se remarcă lipsa follișilor anonimi de tipurile E și F atribuiți lui Constantin al X-lea Dukas⁸, precum și a tipului H atribuit lui Mihail al VII-lea Dukas⁹. Lipsa primelor două tipuri se explică prin raritatea lor¹⁰. Se știe că în timpul lui Constantin al X-lea au fost emise patru tipuri de folliși, dintre care două semnate și două anonime (tipurile E și F)¹¹. În tezaurul nostru apar numai cele două tipuri semnate, dintre care al doilea surfrapat peste primul (nr. 20 și 21). Lipsa follișilor de tip H ar indica o datare mai târzie a acestuia în raport cu monedele semnate ale lui Mihail al VII-lea¹².

În tezaurul nostru sînt 9 monede cu dublă frapă și 14 surfrapate. Dintre monedele cu dublă frapă, 3 aparțin tipului C (nr. 3, 6, 7) și 6 tipului D (nr. 8—11, 13, 14). Dacă sub Mihail al IV-lea și Constantin al IX-lea, cărora li se atribuie cele două tipuri în cronologia lui M. Thompson, monedele cu dublă frapă sînt mai numeroase decît cele surfrapate, sub împărații următori monedele surfrapate se înmulțesc, iar cele cu dublă frapă nu mai apar. Iată și surfrapările care se întîlnesc în tezaur :

1. Tipul C peste tipul A₂ (nr. 2);
2. Constantin al X-lea și Evdokia peste tipul D (nr. 18);
3. Constantin al X-lea peste Constantin al X-lea și Evdokia (nr. 20, 21);
4. Tipul G peste Constantin al X-lea (nr. 29);
5. Roman al IV-lea peste Constantin al X-lea (nr. 22);
6. Roman al IV-lea peste tipul G (nr. 28, 31, 32).

În afară de cele nouă monede menționate, încă patru sînt surfrapate peste tipuri neidentificate (nr. 4, 15, 24, 27). O atenție specială merită surfrapările follișilor de tip G (atribuiți lui Roman al IV-lea) și surfrapările de folliși semnați de la Roman al IV-lea peste tipul G. Ele par să îndreptățesc datarea mai timpurie a emisiunilor anonime de tip G, propusă de Ph. Grierson, o parte a acestor folliși putînd fi emiși încă spre sfîrșitul domniei lui Constantin al X-lea¹³. Se cunosc însă, deși mai rar, și surfrapări ale tipului G peste monedele semnate ale lui Roman al IV-lea¹⁴. În schimb, follișii de tip H par a fi fost emiși în a doua parte a domniei lui Mihail al VII-lea. Oricum, nu se cunosc decît surfrapări ale monedelor lui Nikifor al III-lea Botaneiates peste follișii de tip H¹⁵.

Înmulțirea monedelor surfrapate peste piese mai vechi reflectă anumite realități economice. Începînd cu domnia lui Constantin al IX-lea, dar mai ales sub Constantin al X-lea situația economică a Imperiului bizantin în general și mai ales a Dobrogei se înrăutățește tot mai mult

⁸ A. F. Johnson. *op. cit.*; DOW, III, 2, p. 637—639.

⁹ C. Morrison, *op. cit.*, p. 586 (tabel).

¹⁰ *Ibidem*; DOW, III, 2, p. 637.

¹¹ *Ibidem*.

¹² În raport cu datarea propusă de DOW, III, 2, discuția de la p. 635—639.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 641.

¹⁵ C. Morrison, *op. cit.*

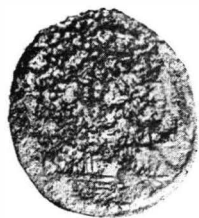
Fig. 1. Monede din tezaurul de la Păcuiul lui Soare.

Fig. 2. Monede din tezaurul de la Păciul lui Soare.

Fig. 3. Monede din tezaurul de la Păcuil lui Soare.

26

27

28

29

30

31

32

33

Fig. 4. Monede din tezaurul de la Păcuil lui Soare.

ca urmare a numeroaselor războaie ¹⁶, a invaziilor pecenegilor și uzilor ¹⁷ și a reformelor fiscale apăsătoare care au dus în final la răscoala orașelor paristriene în timpul lui Mihail al VII-lea. O oarecare înviorare a schimburilor comerciale în Dobrogea are loc doar în timpul lui Roman al IV-lea Diogene, pentru ca apoi să scadă brusc ¹⁸.

Aceste fenomene complexe își găsesc reflectarea și în scăderea greutății și modulului monedelor :

Împărați	Greutate			Modul		
	max.	min.	medie	max.	min.	mediu
Mihail al IV-lea	9,20	7,00	8,35	29,5	27	27,65
Constantin al IX-lea	10,50	6,70	9,02	30	26,25	28,36
Constantin al X-lea	10,50	7,10	8,69	31,5	26	27,55
Roman al IV-lea	10,75	3,80	5,64	30	24	26,50
Mihail al VII-lea	—	—	4,60	—	—	24,50

Se constată o greutate relativ ridicată a monedelor emise pînă la Constantin al X-lea inclusiv, urmată de o scădere bruscă a greutății monedelor sub Roman al IV-lea. În ceea ce privește modulul se observă același fenomen, o singură monedă de la Roman al IV-lea avînd diametru mare. Aceste scăderi în nominal și modul, remarcate și în alte descoperiri contemporane, merg paralel cu creșterea numărului de monede surfrapate și ilustrează o perioadă de devalorizare a monedei implicînd, după C. Morrison, o creștere a volumului schimburilor comerciale și a nevoii de numerar în timpul domniei lui Roman al IV-lea ¹⁹. Prin aceasta, circulația monetară din Paristrion se dovedește a fi întru totul asemănătoare cu a altor provincii bizantine și se deosebește substanțial de aceea din teritoriile nord-dunărene unde cercetările au pus în evidență alte realități numismatice, în acord cu situația lor social-economică și cu evenimentele politice cărora au trebuit să le facă față ²⁰.

CONSIDERAȚII ARHEOLOGICE ȘI ISTORIC

Condițiile stratigrafice în care a fost descoperit tezaurul, starea de conservare a monedelor, cu urme evidente ale trecerii prin foc a întregului tezaur, ne dovedesc că acesta nu a fost îngropat în mod intenționat ci a ars pe loc, împreună cu locuința în care era depozitat, fără ca stăpînii locuinței să mai fi avut timp să recupereze suma aflată în casă. Noii locuitori care au construit, după nivelarea dărîmăturilor, locuința atelier de deasupra, nu știau de existența acestei sume de bani între dărîmături.

¹⁶ D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans, 820—1355, Thessalonika*, 1965, p. 48—50; DID ,3, 1971, p. 131—153.

¹⁷ *Ibidem*; P. Diaconu, *Les Petchenegues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 79; idem, *Muzeul Național*, 3, 1976, p. 238.

¹⁸ B. Mitrea, în P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 183—185.

¹⁹ C. Morrison, *op. cit.*, p. 623.

²⁰ C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415; Gh. Poenaru Bordea, C. Popa, *Илов — Филе де исторле*, București, 1978, p. 135—141.

Ultima monedă din tezaur este aceea care datează întregul depozit și, implicit, nivelul în care acesta a fost găsit: în timpul domniei lui Mihai al VII-lea Dukas și anume în prima parte a acestei domnii, după cum o dovedesc caracterul singular al monedei de la acest împărat și lipsa follișilor anonimi de tip H. În primii ani ai domniei lui Mihail al VII-lea se plasează și răscoala orașelor paristriene, cu ajutor militar de la pecenegi, ca urmare a măsurilor fiscale promovate de logothetul Nikifor. Se știe că la această răscoală, începută în anii 1073—1074, s-a alăturat și noul katepan al themei Paristrion, vestarhul Nestor²¹. Credem că locuința ce conținea tezaurul prezentat de noi a putut fi incendiată tocmai în această perioadă de mari tulburări. De aceleași evenimente au fost legate și alte două descoperiri monetare și anume tezaurul de monede de aur de la Dinogetia, descoperit în 1959 (cu 6 monede de la Roman al IV-lea și 9 de la Mihail al VII-lea Dukas)²² și tezaurul descoperit în 1948 la Silistra (R. P. Bulgaria) cuprinzând 19 folliși, de la Roman al III-lea Argyros până la Mihail al VII-lea Dukas²³. Faptul că tezaurul nostru conține o singură monedă de la Mihail al VII-lea Dukas permite și o datare mai timpurie a acestuia, adică în anul 1071, în care caz nu poate fi legat de nici un eveniment politic sau de altă natură cunoscut.

UN NOUVEAU TRÉSOR DE MONNAIES BYZANTINES DÉCOUVERT À PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un trésor de 33 monnaies byzantines en cuivre découvert dans l'enceinte de la place forte byzantine de Păcuiul lui Soare, dans un niveau d'habitat de la seconde moitié du XIe siècle. Le trésor comprend des monnaies émises entre les règnes de Michel IV le Paphlagonien (1034—1041) et Michel VII Doukas Parapinakès (1071—1078), à prédominance des monnaies émises par Romain IV Diogène (33,33%). 9 monnaies présentent une double frappe et 14 autres sont surfrappées par-dessus des types plus anciens. L'étude des surfrappes confirme la thèse de Ph. Grierson, suivant laquelle la date du type G doit être reculée jusqu'en 1065—1070, l'émission couvrant aussi la fin du règne de Constantin X Doukas. Il semble, en revanche, que les émissions du type H (non représentées dans le trésor) ne remontent qu'à la fin du règne de Michel VII Doukas, et non pas aux années 1070—1075, comme le propose Ph. Grierson. Les auteurs estiment que le trésor se trouvait dans une habitation incendiée probablement en 1072, au début de la révolte des villes paristriennes contre l'administration impériale byzantine.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1—4. Monnaies du trésor de Păcuiul lui Soare.

²¹ M. Attalelates, *Historia*, FHD, 3, p. 73—75; Zonaras, XVIII, 17, 3, in FHD, 3, p. 227; I. Barnea, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 643; P. Diaconu propune anul 1072, vezi P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 20; DID, 3, p. 135—137.

²² I. Barnea, SCN, 3, 1960, p. 245—254; D. M. Metcalf, *op. cit.*, p. 56.

²³ *Ibidem*, p. 54—56.